В. ХАДЖИРАДЄВА

Операція Червоної армії в Бессарабії та Північній Буковині

(28 червня – 5 липня 1940 р.)

Пункт третій таємного протоколу до радянсько-німецького договору від 23 вересня 1939 р., в якому з радянської сторони підкреслювався інтерес до Бессарабії, а з німецької — заявлялося про повну політичну незацікавленість у цих областях, не лише перевів "бессарабське питання" в площину практичного вирішення, а й зумовив силовий спосіб його розв'язання. За радянських часів проблематика, пов'язана з так званим "визвольним походом Червоної армії в Бессарабію", не досліджувалася, в підручниках та працях узагальнюючого характеру лише констатувався сам факт "походу" та давалася ідеологізована оцінка його наслідків. Чому ж ця тема була "закритою", становила одну з "білих плям" історії радянського періоду?

Передусім тому, що цей похід був результатом пакту Молотова — Ріббентропа, існування якого радянським керівництвом та представниками офіційної історичної науки заперечувалося майже до кінця 80-х рр. Навіть із рукопису першого видання мемуарів маршала Г. Жукова "Воспоминания и размышления" було вилучено фрагмент, в якому йшлося про те, що він командував військами Південного фронту в цій майже безкровній бойовій операції[1].

До 1989 р. не торкалися цієї теми й румунські історики, щоб не накликати незадоволення офіційної Москви.

Для Румунії часів диктатури І. Антонеску і після розправи над Н. Чаушеску у грудні 1989 р. "визвольний похід Червоної армії" в Бессарабію розцінювався не інакше як нічим не спровокована агресія СРСР проти цієї країни.

Останнім часом у румунській історіографії з'явилася думка про те, що врученням ультимативної ноти від 26 червня 1940 р. СРСР порушив цілу низку міжнародних конвенцій, які були ним підписані. Йдеться про недотримання таких міжнародно-правових актів:

• пакту Бріана—Келлога від 27 серпня 1928 р. (Радянський Союз приєднався до нього 6 вересня 1928 р.), згідно з яким сторони, що домовилися, засуджували "метод застосування війни для врегулювання міжнародних конфліктів та відмовлялися в своїх взаємовідносинах від війни як інструмента національної політики", а також визнавали, що "врегулювання або розв'язання всіх розбіжностей чи конфліктів незалежно від характеру їхнього походження повинні вирішуватися тільки мирними заходами".

• Московського протоколу від 9 лютого 1929 р., яким СРСР, Естонія, Польща, Литва та Румунія достроково вводили в дію пакт Бріана—Келлога в тій частині, що їх стосувалася.

• положень Лондонської Конвенції від 24 червня 1933 р. щодо визначення агресора, яка була підписана Румунією, Естонією, Польщею, Туреччиною, СРСР та іншими державами з метою "забезпечення всім народам територіальної недоторканності їхніх країн".

• одного з основних положень Статуту Ліги Націй, що закликав "не вдаватися до війни, дотримуватися правил міжнародних відносин, які ґрунтуються на справедливості і честі, та міжнародного права".

Але вручення ультимативної ноти з територіальними вимогами формально ще не є оголошенням війни. А щодо основних положень Статуту Ліги Націй, то на момент вручення ноти румунському уряду СРСР вже не був членом цієї організації й тому статутні вимоги на нього не поширювалися.

Після "визвольного походу Червоної армії" в Західну Україну і Західну Білорусію підготовка аналогічного походу в Бессарабію загальмувалася через ускладнення в ході "радянізації" приєднаних територій, а також внаслідок "Зимової війни" СРСР з Фінляндією.

Тільки наприкінці березня 1940 р. Політбюро ЦК ВКП(б) затвердило рішення про формування військового угруповання для походу в Бессарабію[2]. Отримавши відповідні розпорядження, народний комісар оборони СРСР С. Тимошенко видав директиви № ОУ 583 та № ОУ 584 про створення Південного фронту з частин та з'єднань 12-ої та 5-ої армії Київського особливого та 9-ої армії Одеського військового округів[3]. Командуючим Південним фронтом призначався генерал армії Г. Жуков, при цьому він залишався командуючим Київським особливим військовим округом.

Наприкінці квітня 1940 р. військова розвідка Генштабу Румунії вперше зафіксувала зростання інтенсивності перевезень живої сили і техніки з глибини території СРСР у прикордонну смугу Одеського військового округу. Однак тодішнє керівництво Румунії, не бажаючи загострення і без того складної політичної ситуації в країні, спочатку інтерпретувало ці розвідувальні дані як такі, що не свідчили про загрозу безпеці країни. Бажане видавалося за дійсне і тому домінувала думка, що "розташування радянських сил на Сході Бессарабії не обов'язково повинно означати підготовку до негайних воєнних дій"[4].

В подальшому Генштаб Румунії неодноразово надавав уряду розвідувальні зведення та звіти, які свідчили про те, що на кордоні по Дністру відбувається зосередження радянських сил, накопичуються засоби переправи (понтонопарки, катери, човни), ведеться інтенсивна розвідка, у тому числі авіаційна, на глибину 100 — 200 км[5].

У І і ІІ декадах червня 1940 р. румунськими владними структурами були затримані декілька радянських розвідників, які цікавились можливістю проникнення в службові приміщення з метою здобуття румунських військових документів та топографічних карт прикордонних областей. Завдання розвідників також полягало у здобутті інформації щодо дислокації військ та командування, розміщення державних установ та їхнього керівництва, охорони стратегічних об'єктів, точного розташування складів боєприпасів, місця паркування автомобілів моторизованих та мотомеханізованих частин, військових перевезень залізницею, фортифікаційних робіт, цін на промислові та

продуктові товари, ставлення до євреїв, морального стану військ та цивільного населення[6].

Одночасно радянська сторона здійснювала систематичне порушення повітряного простору Румунії. Вночі 27 червня були зафіксовані порушення наземного кордону Румунії. Так, у зоні дій 6-го полку Рошіор у Молдові 9 катерів намагалися перетнути Дністер. В результаті сутички з румунськими військовими 2 катери було потоплено, 7 — досягли правого берега та висадили десант, змусивши румунів відступити.

У червні інтенсивність руху радянських військ до Придністров'я різко зросла, на що румуни відповіли посиленням фортифікаційних робіт на кордоні та поповненням частин резервістами[7]. Останніми в райони зосередження на Дністрі прибули червоноармійські частини та з'єднання, що отримали бойовий досвід у війні з Фінляндією, в тому числі й 51-ша Перекопська дивізія генерала П. Цирюльникова[8].

Для підготовки операції за місяць до її початку всі працівники партійних та радянських органів вважалися мобілізованими. З Молдавської АРСР до лав Червоної армії призвано 64 особи молдавської національності, з яких підготували для подальшої діяльності 30 пропагандистів та агітаторів. З групи редакційних працівників укомплектовано редакції газет румунською мовою (2 армійські та 4 дивізійні).

За спеціальним наказом Південного фронту виготовлено 1 000 прапорів СРСР та УРСР, велика кількість гасел.

З метою помпезної зустрічі "армії-визволительки" Москва заздалегідь таємно направила в Бессарабію кілька груп по 30 чоловік, яким було доручено "підготувати населення до зустрічі Червоної армії", а також збирати розвідувальні дані[9].

Отже, врученню радянської ноти румунському уряду передувала багатогранна підготовча робота, що ґрунтувалася на всьому політичному, економічному та воєнно-стратегічному потенціалі Радянського Союзу.

З другої половини червня 1940 р. військово-дипломатична діяльність Радянського Союзу в руслі приєднання Бессарабії та Північної Буковини набула прискореного характеру. Чому ж так поспішав Й. Сталін?

Це зумовлювалося передусім тим, що після несподівано блискавичного розгрому Франції Гітлер наполягав на негайному нападі на СРСР і німецьким фельдмаршалам тоді ледь вдалося відмовити фюрера від такого кроку. Але наказ на розробку планів "походу на Схід" Гітлером був відданий, і Генштаб розпочав реалізовувати заходи з підготовки вермахту до війни проти СРСР. Через це у радянського керівництва залишилось обмаль часу для реалізації домовленості з Німеччиною стосовно Бессарабії і ще менше для виконання програми переозброєння.

Як повідомляв у звіті "Про дії військ фронту" на ім'я наркома оборони СРСР командувач Південного фронту генерал армії Г. Жуков, поспішати якого змушувала Москва, "до 17 червня було закінчено розробку першого варіанту операції". На його основі 19 червня у Проскурові було проведено спеціальні заняття з представниками військових рад армій та командирами корпусів

з метою ознайомлення їх із загальним характером та планом операції, з'ясування ролі та завдань армій і корпусів у майбутній операції[10]. Квапився і сам командувач фронту. План передбачав рішучі наступальні дії на велику глибину з охопленням і можливим оточенням основних сил противника.

У розділі доповіді "Дії військ" зазначалось: "Основний варіант передбачав дії, коли румуни чинитимуть опір. Згідно з цим варіантом фронт завдає концентрованого удару частинами 12-ої армії вздовж річки Прут на Ясси та 9-ї армії — на південь від Кишинева та Хуші. Ідея удару полягала в оточенні румунських військ у районі Бельци — Ясси[11]. Другим варіантом передбачався план дій на випадок добровільного відступу румунських військ на захід від Пруту. Завдання радянських військ полягало у швидкому виході до Пруту для того, щоб взяти під контроль відступ румунських військ. За базовий був прийнятий перший варіант дій. Директивами народного комісара оборони № ОВ/583 та ОВ/584 військовим частинам Київського особливого та Одеського військових округів давалася вказівка підпорядкованим військам, постійно перебувати у стані бойової готовності..."[12].

В умовах значного недоукомплектування особового складу військ, його недостатнього вишколу, наркомат оборони СРСР, командування Південного фронту, його армій, корпусів, дивізій і частин вжили рішучих заходів, у результаті яких на передбачуваних для початку наступу рубежах, на базах ВМФ та аеродромах ВПС були сконцентровані необхідні для вирішення поставленого завдання сили. Згідно з доповіддю Г. Жукова наркому оборони, ці сили включали: 32 стрілецькі, 2 моторизовані, 6 кавалерійських дивізій, 11 танкових бригад зі штатною польовою та протитанковою корпусною артилерією, артилерією резерву Головного командування, 4 окремих дивізіони винищувально-протитанкової артилерії. Дії Південного фронту мала підтримувати з повітря авіація Київського особливого та Одеського воєнних округів. Залучалися також і частини авіації далекої дії та воєнно-транспортна авіація. Для підтримання військ на причорноморському фланзі формувався спеціальний загін із сил Чорноморського флоту: крейсери, есмінці, кораблі прикриття та забезпечення, морська авіація[13].

У разі необхідності не виключалося використання і головних сил Чорноморського флоту та авіації.

Ще у квітні 1940 р. була створена радянська Дунайська воєнна флотилія у складі 5 моніторів, 22 бронекатерів, інших бойових плавзасобів, наземних та повітряних сил прикриття. Командуючим флотилії був призначений контрадмірал М. Абрамов. Лінію нового кордону мали прийняти під охорону прикордонні загони Південно-Західного прикордонного округу, а морського і дунайського кордону — Четвертий чорноморський загін прикордонних кораблів капітан-лейтенанта І. Кубишкіна[14].

Для контролю і координації дій військ Південного фронту Наркомат оборони і Генеральний штаб направили сюди командуючого сухопутними силами РСЧА генерал-полковника І. Іванова, начальника відділу бойової підготовки наркомату оборони генерала І. Панюхова, начальника артилерії РСЧА генерал-лейтенанта Ф. Яковлєва. Багато інших видатних фахівців, професорів воєнних академій прибули у війська і на флот як військові радники[15].

Слабкими ланками Південного фронту вважалися протиповітряна оборона (ППО), автотранспорт та зв'язок, в яких некомплект техніки і зброї становив від 50 % до 90 %. До початку операції у війська фронту було завезено 142 ешелони боєприпасів, 48 ешелонів паливно-мастильних матеріалів, 85 ешелонів продовольства та фуражу, але через нестачу достатньої кількості автотракторної техніки частина цих матеріалів залишилася на вихідних позиціях[16].

Санітарно-медична служба фронту мала 3 200 ліжок у шпиталях різного рангу, ветеринарне забезпечення здійснював 21 ветлазарет. З 1941 р. до них додались місцеві шпиталі, більшість яких було реорганізовано і евакуйовано з прикордонної зони. Втім, на етапі відходу радянських військ з Бессарабії втрати військ зросли, в тому числі і через незадовільну організацію польової медичної допомоги.

Серйозною проблемою в частинах та з'єднаннях Південного фронту, навіть в умовах маршу без бойових дій, стала евакуація та ремонт пошкодженої техніки, якої на поганих дорогах регіону було дуже багато. До того ж, у ті дні, про які йдеться, в Бессарабії та Північній Буковині пройшли сильні зливи. Вони перетворили зазвичай пересихаючі влітку річки Півдня у бурхливі потоки.

Румунія також готувалася до воєнних дій, проте оборонних. Упродовж червня 1940 р. на її кордонах було розгорнуто інтенсивні роботи зі спорудження польових і довготривалих укріплень, шосейні дороги перекопувалися і барикадувалися, завалювалися надовбами, рилися окопи та протитанкові рови, шосейні і залізничні мости заміновувалися. Наказом Генштабу Румунської армії від 8 червня 1940 р. було призначено 30-денний збір усіх офіцерів і солдатів резерву, які мали протягом 24 годин з'явитись до частин їхньої приписки[17].

Зовнішні умови для вирішення питання про приєднання Бессарабії та Північної Буковини до СРСР були сприятливими: Румунія на той час опинилася у такій ізоляції на міжнародній арені, в якій вона ніколи раніше у своїй історії не була. Система міжнародних договорів, що гарантувала безпеку країни, повністю розвалилась[18]. Воєнний конфлікт мобілізував сили Німеччини, Великої Британії та Франції на заході Європи, в той час як на сході Радянський Союз мав повну свободу дій.

Тож о 22 годині 26 червня посла Румунії в Москві терміново викликали у кабінет В. М. Молотова, де йому і зачитали ультиматум, вимоги якого зводились до наступного:

Повернути Бессарабію СРСР.

Передати СРСР північну частину Буковини в кордонах згідно з картою, що додавалась (розмежовуюча лінія, проведена Молотовим на карті червоним олівцем, була широкою і відсікала не лише Бессарабію і Північну частину Буковини з точками, перерахованими Молотовим за проектом Давидеску, а й смугу завширшки в 10—12 км, що включала території Південної Буковини та Запрутської Молдови, у тому числі містечко Герца)[19].

У ноті СРСР від 26 червня і в наступних документах, що стосувались "бессарабського питання", не був використаний багатий арсенал аргументів про незаконність захоплення Бессарабії Румунією у 1918 р. Більше того, в

ноті Молотова від 26 червня подана неправильна статистика про національний склад населення Бессарабії. Твердження, що край населений головним чином українцями, суперечить істині (насправді жоден етнос Бессарабії не становив абсолютної більшості її населення). Ця нота СРСР — ще одне свідчення дипломатії з позиції сили.

27 червня Бухарест панічно шукав виходу з ситуації: декілька разів засідала Коронна Рада, уряд звертався по допомогу до Німеччини, але звідти після тривалої мовчанки надійшла порада погодитись на вимоги СРСР, щоб уникнути війни.

Посол Італії висловив обурення з приводу вимог СРСР (усно, кулуарно), але теж порадив погодитись на радянські вимоги. І лише турецький уряд заявив, що готовий виконати зобов'язання, що випливають із Балканського пакту згоди, але це була лише моральна підтримка.

Беручи до уваги той факт, що Румунія не мала до кого звернутися по допомогу, вона змушена була поступитися вимогам СРСР. В ході обміну дипломатичними нотами 26—28 червня 1940 р. уряди СРСР та Румунії дійшли згоди в тому, що сили Південного фронту почнуть брати під свій контроль територію Бессарабії та Північної Буковини з 14. 00 28 червня. Були погоджені послідовність зайняття радянськими військами важливих міст і графік проходження рубежів. Сторони також домовилися про те, що задля того, аби не допустити непорозумінь, між ар'єргардом відступаючих румунських та авангардом наступаючих радянських військ повинна дотримуватися дистанція в 5—10 кілометрів. Новий кордон сторони домовились закрити 3 липня 1940 р. о 14. 00.

Таким чином, командуванню Південного фронту вже до 28 червня стало зрозуміло, що діяти треба за другим варіантом плану. Про це свідчить і доповідна записка Г. Жукова наркому оборони. В ній, зокрема, зазначалось: "28 червня 1940 р. о 14. 00 війська Південного фронту перейшли лінію кордону за варіантом другим. Радянські війська просувались двома ешелонами. В першому: танки, моторизована піхота, кавалерія, в другому: стрілецькі дивізії.

Румунський план евакуації отримав назву "Тудор". Відступ румунів проходив змішаними колонами. Від особового складу вимагали відходити без багажу, можливість користуватися залізничним транспортом передбачалась передусім для старших офіцерів та їхніх сімей. В ар'єргарді кожного напряму евакуації повинні були рухатись комісії, у складі яких мали бути офіцери та перекладачі для уникнення непорозумінь з наступаючими радянськими військами. Поліція та прикордонники підкорялись румунській армії. Починати опір наказувалось з переходом Прута.

План дій за днями був виконаний точно. 28 червня 1940 р. були зайняті Чернівці, Хотин, Бельци, Кишинів та Акерман"[20]. Далі повідомлялось: "3 липня 1940 р. о 14. 00 точно у визначений урядом термін кордон був закритий".

Але лінія нового кордону, проведена Молотовим червоним олівцем на доданій до ноти від 28 червня 1940 р. карті, була настільки жирною, що відсікала від Румунії, крім обумовленої території, ще й смугу в майже 15 кілометрів. На ній були розташовані десятки сіл та містечок. Таким чином

встановлювався новий кордон у районі міст Герца, Чернівці, Унгени, багатьох інших місцях[21]. В подальшому ці землі так і залишились у складі України.

Г. Жуков інформував наркома оборони про те, що у зв'язку з порушеннями румунською армією попередніх домовленостей (виведенням з Бессарабії до Румунії паровозо-вагонного парку, відставанням від встановленого графіку частин 9-ої армії) під Рені було здійснено авіадесант 204-ої та 214-ої бригад. На момент розгортання десанту до Прута вийшли і дві радянські танкові бригади[22]. Швидкість та несподіваність дій частин Червоної армії приголомшили румунів, змусили їх надалі суворо дотримуватися умов договору.

1 липня 1940 р. відбулося перше засідання радянсько-румунської комісії, яка виробила рекомендації для врегулювання спірних питань щодо евакуації румунських військ та установ з Бессарабії та Північної Буковини. Хоча плани пересування румунських військ та Червоної армії складалися спільно, на умовах взаємної згоди, сторони не завжди дотримувались взятих на себе зобов'язань. Іноді доходило до сутичок та грубих порушень умов передачі території.

Так, 7 липня 1940 р. в радянсько-румунську комісію в Одесі надійшов документ, в якому повідомлялось про скаргу селян с. Буденці на те, що 1 липня майор румунської військової частини розстріляв 7 людей із цього села за те, що вони вийшли зустрічати Червону армію[23].

Вороже ставлення і невиконання взятих на себе зобов'язань з румунського боку відчули й бійці Червоної армії. Так, під час вступу на територію Бессарабії та Північної Буковини деякі радянські танкові частини зупинялися перед мінними полями, протитанковими загородженнями і траншеями. Колони радянських військ вимушені були робити зупинки на кілька годин, оскільки не були укомплектовані саперними частинами. Наприклад, залізниця Бендери—Кишинів—Унгени була замінована, частина рейок демонтована, деякі мости — в аварійному стані.

За розповідями старожилів с. Червоний Яр Кілійського району, мешканці села зустріли Червону армію хлібом-сіллю. Його підніс літній поважний селянин І. Молодуца.

Мешканці с. Кара-Гмет (нині Шевченкове) для зустрічі Червоної армії побудували біля в'їзду до села арку й прикрасили її червоними прапорами та вітальними гаслами. Хліб-сіль піднесли К. Кутас та П. Бондаренко.

Радісно і святково зустрічали Червону армію мешканці м. Вилкове. Вони влаштували мітинг з цього приводу. До речі, кілька його учасників (К. Ізотов, А. Капець та інші) були за це розстріляні румунами у вересні 1941 р.

Мешканці Бендер зустрічали бійців Червоної армії на мосту через Дністер з квітами. Татарбунарці зустрічали Червону армію на Акмангитській горі, що є пам'ятною для них з часів Татарбунарського повстання. Не менш бурхливою була зустріч червоноармійців у Ізмаїлі, Рені, Акермані.

Але неприємності, драматичні і навіть трагічні випадки мали місце і по цей бік кордону. У згадуваному вже звіті Г. Жукова зазначалось, що з 11 червня до 10 липня 1940 р. у військах Південного фронту мали місце 34 випадки дезертирства, 29 — п'яного дебошу, 51 — погроз стріляти у спи-

ну начальству, коли почнуться бойові дії. 28 червоноармійців судив воєнний трибунал, п'ятьом із них винесли смертний вирок[24].

Ще при форсуванні Дніпра в 556-у полку 196-ї стрілецької дивізії втопились 3 військових, потонули 2 танки 37-го корпусу, 9-та армія втратила 16 військових, у тому числі 1 офіцера, 6 молодших командирів, 9 червоноармійців. Під воду пішло багато кулеметів, гвинтівок, боєприпасів.

Декілька інцидентів мали місце в районі м. Герца. В оперативному рапорті Генштабу, надісланому генералу Ф. Цунеску, зазначалося: "Сьогодні, 29 червня, радянські війська увійшли до Герци. Танки відкрили вогонь, внаслідок чого вбито капітана Бороша, двох солдатів та поранено молодшого лейтенанта Драгоміра"[25].

Інциденти мали місце і в інших секторах. У Вадул-Сиреті та Вікшанах радянські танки порушили встановлену демаркаційну лінію, зайнявши ці населені пункти. В районі Мармороша радянська танкова частина 3 липня проникла вглиб румунської території на 20 км, але відступила за наказом радянського командування. В районі Валя Ізей радянська механізована колона, перейшовши кордон Буковини, просунулась на 20 км у напрямку Бая Борша. 3 липня 1940 р. начальник румунського Генерального штабу вимагав у генерала А. Алдя "звернутися до червоного командування про відхід колони з цієї зони. В іншому разі будемо вимушені перешкоджати наступу будь-якими засобами, що може привести до серйозного інциденту"[26]. Тож у діях радянських військ простежувалось прагнення до захоплення додаткових територій, не передбачених у радянських нотах.

Окрім суто військових дій, обидві сторони вживали певних заходів стосовно мирного населення. Наприклад, деякі представники румунського "великого чиновництва" (лікарі, вчителі, державні службовці) не змогли вчасно евакуюватися і були заарештовані. 29 червня Г. Давидеску телеграфував, що були заарештовані генерал Мотря та службовці румунської залізниці у м. Чернівці.

З другого боку, старші офіцери румунської армії, завчасно отримавши відповідну інформацію, встигли евакуюватися раніше зі своїми штабами та сім'ями. Під час відступу траплялися випадки, коли вони примушували селян перевозити на підводах своє майно у Регат. Такі випадки мали місце в Ізмаїлі, селах Ново-Миколаївка, Липкань, Войновь та інших. В селах Каранті, Ніспорень, Каракуль та в м. Ізмаїл, за радянськими оперативними даними від 29 червня 1940 р., з боку румунських військових мали місце випадки розправи з місцевим населенням та пограбування майна.

Траплялися і зіткнення між відступаючими румунськими військами та місцевим населенням, особливо з євреями. Так, у м. Герца відбулася сутичка між місцевими євреями та румунською кавалерійською частиною, внаслідок якої з обох боків були вбиті та поранені. Негативне ставлення румунських військових до представників цієї етнічної групи набуло таких масштабів, що 2 липня 1940 р. румунський Генеральний штаб змушений був видати наказ, в якому вимагав від офіцерів ужити засобів для запобігання ворожим виступам щодо євреїв з боку солдатів та молодшого командного складу, "які можуть мати несприятливі наслідки у нинішніх умовах".

Відступ румунських військ негативно впливав на їхній моральний стан та боєздатність. До того ж, у румунській армії служило багато вихідців з Бессарабії, які не хотіли їхати до Великого королівства. Цілі підрозділи кидали зброю та поверталися додому. Ось лише деякі приклади: 12-та піхотна дивізія, що евакуювалася з району Ново-Кеушан й складалася в основному з бессарабців, перестала існувати як військове формування. 4-й полк 3-ої піхотної дивізії, розташований в районі Акерману, колективно склав зброю. Багато солдатів залишили 26-ту піхотну дивізію. З 54-ої піхотної дивізії дійшло до нового місця призначення лише декілька відділень.

Таким чином, війська Південного фронту поставлене завдання виконали — Бессарабія та Північна Буковина були приєднані до Радянського Союзу. 3—4 червня у великих гарнізонах з цієї нагоди були проведені паради та мітинги.

Внаслідок операції румунська сторона втратила 52 794 гвинтівки, 4 480 пістолетів, 1071 ручних та 346 станкових кулеметів, 40 мінометів, 258 гармат, біля 15 000 гвинтівочних патронів, 54 309 гранат, 16 907 мін та 1512 протитанкових мін, 73 320 снарядів та іншу зброю, а також 141 паровоз, 1866 критих вагонів, 325 напіввагонів, 31 класний вагон, 45 платформ, 19 цистерн, 2 багажних вагони, 38 легкових автомобілів, 15 вантажівок, мотовіз, автомашину “Форд”, автобус, автопричеп, 3 трактори та інші матеріальні цінності.

Румунська сторона зазнала й інших матеріальних втрат. Так, передові радянські частини армійської кавалерійської групи затримали 28 червня 1940 р. на станції Новоселиця експортні товари, що направлялися у Велику Британію: 882 тонн цукру, 50 тонн бензину, 100 тис. банок м’ясних консервів, 3 вагони заморожених курей та 3 вагони вина у пляшках.

Всього матеріальні втрати Румунії внаслідок територіальних змін 1940 р. (включаючи території, втрачені за рішенням Віденського арбітражу), за оцінкою державного субсекретаріату румунізації, колонізації, інвентаризації, здійсненою у січні 1943 р., становили 422 609 000 000 лей[27].

На жаль, точно підрахувати втрати під час операції, як з румунської, так і з радянської сторони, дуже важко. Отже, проблема потребує подальшого вивчення.

Одразу ж після вступу Червоної армії на новій території були розквартировані 10 дивізій, інші повернулися на місця попередньої дислокації. Усі війська приступили до нормального бойового навчання, враховуючи при цьому і досвід, отриманий в ході проведеної операції.

В цілому ж, як і в попередніх кампаніях, аналіз дій Червоної армії під час цієї операції був невтішним. Радянські військові документи повідомляли про чисельні негаразди, які пояснювалися “поганою роботою командирів і комісарів”[28].

Бессарабська кампанія засвідчила низьку ефективність бойових дій основних родів військ Червоної армії, їхню слабку підготовку, недостатню навченість і забезпеченість. Для перемоги над слабшим противником вимагалася значно більша за оптимальну кількість сил і засобів.

В доповіді наркому оборони генерал Г. Жуков глибоко і критично проаналізував дії військ Південного фронту та вніс конкретні пропозиції щодо підготовки нового театру на випадок війни, покращення бойового вишколу червоноармійців, удосконалення управління військами. Він пропонував осо-

бливу увагу приділити питанням відпрацювання навичок дій на оперативному просторі, використання великих танкових сил для оточення та знищення супротивника, вдосконалення практики здійснення десантів тощо.

Серед пропозицій передбачалися також заходи з негайного усунення недоліків у роботі зв'язку, транспорту, особливо залізничного. Можливо, одним із наслідків викладених Г. Жуковим рекомендацій стало термінове будівництво залізничної гілки Арциз-Ізмаїл[29].

Відразу ж після приєднання до СРСР Бессарабії та Північної Буковини румунський Генштаб зробив детальний аналіз дій радянського Південного фронту. Загальний висновок був такий: "Боєздатність Червоної армії невисока внаслідок недостатньої підготовки командних кадрів і недоліків матеріально-технічного забезпечення, низького рівня моралі та дисципліни. Ця армія бере кількістю. Рішучі дії проти неї могли б її дезорганізувати, а серйозна поразка могла б призвести і до краху режиму"[30].

Аналіз був зроблений румунськими генштабістами з тим, щоб ці висновки врахувати при підготовці реваншу. Саме задля цього поспішно проводилось переформування частин, оснащення модернізованою зброєю румунської армії [31].

Військова операція, метою якої визначалося оволодіння територією Бессарабії та Північної Буковини, була підготовлена радянськими штабами досить ретельно. Вона переслідувала військово-стратегічні та політичні цілі. Внаслідок цієї операції до Радянського Союзу була приєднана територія площею 50 762 км^2, на якій проживали понад 3 млн 776 тис. громадян (з них 49 % становили молдавани, 10 % — росіяни, 15 % — українці, 7 % — євреї, 5 % — болгари, 3 % — німці)[32]. Це сприяло покращенню геополітичного становища СРСР напередодні Великої Вітчизняної війни. Однак слід визнати, що сконцентровані для бессарабського походу війська Червоної армії могли воювати тільки з такими військами, як румунські.

Приєднання Бессарабії та північної частини Буковини до СРСР влітку 1940 р. можна вважати добре продуманою та підготовленою політико-дипломатичною та військовою акцією, реалізація якої передбачала участь у процесі передачі територій регулярних збройних сил. Вона була складовою частиною реалізації воєнної доктрини радянського керівництва, розробленої у 30-ті роки, що ґрунтувалася на принципах неподільності Радянського Союзу та "експорту революції". В директиві Головного політичного управління Робітничо-селянської Червоної армії (РСЧА) № 0140 від 21 червня 1940 р. зазначалося: "Війни є справедливі і несправедливі. Будь-яка війна, яку веде держава робітників і селян, є війною справедливою, війною визвольною". Тож ідея перемоги "світової революції" поєднувалася тут з ідеями "возз'єднання" колишніх територій царської Росії, включаючи Польщу, Фінляндію, Естонію, Литву, Латвію, Бессарабію.

Події в Бессарабії сколихнули і Німеччину, спричинивши занепокоєння, що так само, як Бессарабію, радянські війська можуть зайняти й нафтові райони Румунії, і тоді Німеччина "змушена буде схилити коліна перед радянською нафтою"[33].

Щоб цього не сталося, Гітлер поквапився допомогти своєму ставленику І. Антонеску стати "вождем держави" — кондукеторулом Румунії, що означало перетворення цієї країни на союзника Німеччини у війні проти СРСР, фактично у фашистську державу.

Для України операція Червоної армії в Бессарабії мала в цілому позитивне значення, адже в її кордонах нарешті було об'єднано більшість українських етнічних територій.

Проте де *юре* Румунія поступилася територіями Бессарабії та Північної Буковини значно пізніше, 10 лютого 1947 р., підписавши Паризьку мирну угоду, відповідно до якої кордон встановлювався таким, яким був на 1 січня 1941 р. "згідно з радянсько-румунською Угодою від 28 червня 1940 року" (документа, якого в дійсності не існувало).

[1] *Жуков Г.К.* Воспоминания и размышления / Г. К. Жуков. — М. : Политиздат, 1978. — С. 50.

[2] Там само. — С. 51, 52.

[3] Там само. — С. 26.

[4] Arhivele Ministerului Aporarii Nationale al Romanii. F. 765. Dare de seama asupra operatiunilor de evacuarea intre zilele de 28 iunie — 2 iulie 1940. — Dos. p. 1006. — Fin. p. 22. — 37 p. (Звіт про евакуацію румунських військ з Бессарабії 28 червня — 2 липня 1940 р.). — С. 24.

[5] Там само. — С. 25.

[6] *Гакман С.М.* Проблеми Бессарабії та Буковини у контексті румунсько-радянських відносин (1917—1940 рр.) / рукопис. — Чернівці, 2001. — С. 26.

[7] *Фостій І.П.* Північна Буковина і Хотинщина в роки Другої світової війни (1939—1945) / рукопис. — Чернівці, 2003. — С. 55.

[8] Спогади командира 23-го стрілецького полку 51-ї Перекопської дивізії майора П.М. Сироти. // Архів Кілійського історико-краєзнавчого музею (папка 3).

[9] *Гакман С.М.* Політико-дипломатичні та військово-пропагандистські підготовчі заходи радянського керівництва щодо приєднання Бессарабії та північної частини Буковини до СРСР. — Чернівці, 2001. — С. 217.

[10] *Жуков Г.К.* Указ. праця. — С. 66.

[11] Там само. — С. 71—72.

[12] *Гакман С.М.* Назв. праця. — С. 60.

[13] *Жуков Г.К.* Назв. праця. — С. 75.

[14] Спогади командира 23-го стрілецького полку 51-ї Перекопської дивізії майора П.М. Сироти.

[15] *Жуков Г.К.* Назв. праця. — С. 65, 66.

[16] Там само. — С. 68.

[17] Військово-політичні аспекти походу Червоної армії до Бессарабії та Північної Буковини 28 червня — 3 липня 1940 р. — Політична історія України XX ст, — Т. 4, Київ: Генеза, — 2003. — С. 82.

[18] Arhivele Ministerului Aporarii Nationale al Romanii. F. 505. Presedentia Consiliului de Ministri. Telegrama Ribbentrop-Schulenburg.

[19] Архів Зовнішньої політики Російської Федерації. Ф. 6. Дипломатична підготовка СРСР до приєднання Бессарабії. — Оп. 2. — Спр. 276. Ультимативна заява радянського уряду. Початок с. 1, кінець с. 2. — 4 арк.

[20] Пакт Молотова—Риббентропа и его последствия для Бессарабии. Сборник документов / сост. В. Вэратек, И. Шишкану. — Кишинев: Университас, 1991. — С. 124.

[21] Arhivele Ministerului Aporarii Nationale al Romanii. F. 505. Presedentia Consiliului de Ministri. P. 3.

[22] *Жуков Г.К.* Назв. праця. — С. 45.

[23] Одесса в Великой Отечественной войне. В 2 т. Сборник документов и материалов. — Одесса, 1949. — Т. 2. — С. 92.

[24] Пакт Молотова—Риббентропа и его последствия для Бессарабии. ... — С. 26.

[25] Arhivele Ministerului Aporarii Nationale. F. Microfilme. P. II.1.994.

[26] Там само.

[27] *Лазарев А.М.* Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос / А.М. Лазарев. — Кишинев, 1974. — С. 58.

[28] Військово-політичні аспекти походу Червоної армії до Бессарабії та Північної Буковини 28 червня — 3 липня 1940 р. — С. 83.

[29] Пакт Молотова—Риббентропа и его последствия для Бессарабии. — С. 14.

[30] *Popescu-Puturi I.* Romania in razboiul antifitlerist / I. Popescu-Puturi. — Bucuresti : Editura politica: 1966. — P. 120.

[31] Пакт Молотова—Риббентропа и его последствия для Бессарабии. — С. 44.

[32] *Лебеденко О.М.* Українське Подунав'я: минуле та сучасне / О.М. Лебеденко, Г.К. Тичина. — О.: Астропринт, 2002. — С. 106.

[33] Arhivele Ministerului Aporarii Nationale al Romanii. F. 760. Informatione de trecute Armata Rosy. — Dos. p. 1. — Fin. P. 3, 4.